

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՔԱՅԱՆԱՅ ԵՐԻՑՈՐԴԻ

(1263 — 1297)

Սկեւոայի Վանքին երեւելի Գրիշներէն է Ստեփանոս քաճանայ, որդի Ղուկաս քաճանայի եւ Թաղերի: Իր յիշատակարաններէն ոմանց մէջ կը կոչուի երիցորդի: Իր հնազոյն յիշատակարանին մէջ (1263) ինքզինքը կը ներկայացնէ իրբեւ եղբորորդի Թորոսի: Ստեփանոս ունէր չորս եղբայրներ, Գրիգոր, Վասիլ, Հայրապետ եւ Կոստանդին (+ 1295): Հաւանաբար այս վերջինին դաւակներն են Յովհաննէս քաճանայ, Լեւոն սարկաւազ եւ Յովսէփ պատանի, զորս կը յիշէ իրբեւ իր եղբորորդիները՝ առանց տալու անոնց հօր անունը:

Ստեփանոս քաճանայ իրբեւ գրիչ գործած է Սկեւոայի մէջ երեքուկէս տասնամեակ: Իր գրչութեամբ ծանօթ են աւելի քան երկուստասնեակ մը բնօրինակներ, այժմ ցրուած հոս ու հոն. կը ներկայացնենք ժամանակագրական կարգով:

1. 1263, Աւետարան, ի վայելումն Հայրապետ քաճանայի. ծաղկող՝ Աւգսենտ արեղայ— Զեռ. Երեւանի, Թ. 8590: Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1955, էջ 223, ԺԲ:

2. 1272, Խաղգիրք, խնամեալ խաղաւորութեամբ, Գրիգոր քաճանայի համար.— Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1654:

3. 1273, Աւետարան, Սկեւոայի Առաջնորդ Սիմէոն Եպիսկոպոսի պատուէրով, նկարազարդող՝ Յովսափ.— Զեռ. Կ. Պոլսոյ Թօփքարուի Թանգարանին, Թ. 122:

4. 1274, Մեկնութիւնք, Կեռան թաղուհիին համար.— Զեռ. Փարիզի, Bibliotheque Nationale, Թ. 42:

5. 1275, Մանրութեանք, Յովհաննէս քաճանայի խնդրանքով, անոր հոգեւոր որդիին՝ Կոստանդին քաճանայի համար.— Զեռ. Հալէպի, Թ. 140:

6. 1276? Կիրեկ երուսաղէմացիի Կոչումն Լնծալութեան գիրքին վերջին մասը, Կոստանդին քաճանայի համար.— Զեռ. Երեւանի, Թ. 78¹: Յիշտ. ԺԴ Դարի, էջ 124:

7. 1278, Մանրութեանք, իր հոգեւոր եղբոր՝ Ստեփանոս քաճանայի համար.— Զեռ. Երեւանի, Թ. 759:

8. 1283, Աւետարան, Կեռան թաղուհիին համար.— Զեռ. Երեւանի, Թ. 6764:

9. 1285, Աստուածաշունչ՝ Նոր Կտակարանի մասը, Աստուածատուր քաճանայի խնդրանքով.— Զեռ. Պրուսայի Սր. Աստուածածին եկեղեցւոյ:

10. 1290, Աւետարան, Սէնէֆցի Ստեփանոս քաճանայի համար.— Զեռ. Անկիւրիոյ, Թ. 318:

11. 1290, Աւետարան, Շիկանցի (Կ. Պոլսեցի) Թորոս քաճանային համար.— Զեռ. Երեւանի, Թ. 2630:

12. 1293, Աւետարան, Արքակաղինի Ուխտէն Յովհաննէս, Ստեփանոս եւ Գրիգոր եղբայրներու խնդրանքով: Մտղկող՝ Սիոն քաճանայ.— Զեռ. Երեւանի, Թ. 5784:

13. 1295, Աւետարան, իր եղբորորդիներուն խնդրանքով. — Ձեռ. Խարբերդի Ս. Նշան եկեղեցւոյ:

14. 1297, Աւետարան, իր փափաքով, իրբեւ յիշատակ. — Ձեռ. Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ, Կ. Պոլիս:

Ստորեւ կը ներկայացնենք չարք մը յատկանշական հատուածներ, բաղուած իր յիշատակարաններէն, իրբեւ վկայութիւն:

1. Հայրապետ քահանայի Աւետարանէն:

«...Աւարեցաւ... սուրբ Աւետարանս... ձեռամբ յոքնամեղ քահանայ Ստեփանոսի ի Թուականիս Հայոց ՉԺԲ (1263) ի մեծ ժողովարանս Սկեւոյի ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչի եւ մաւր իւրոյ Աստուածածնի եւ կենսունակ սուրբ Նշանի, մերձ յանձնառոյց զղեակս Լամբրոսի, որ է ի գլուխ Տաբսոնի եւ ի ստորոտս մեծի լերին Տաւրոսի... ի խնդրոյ սրբաւոր քահանայի Հայրապետի... Եւս առաւել աղաչեմ զանպիտան եւ զախմար եւ զիցուն զբլշրս Ստեփաննոս բարւոյ յիշատակի արժանի առնել... եւ զձերացեալ հաւրեղրայրս իմ զԹորոս զանուցել մեր գոտանել ողորմութիւն ի Տեառնէ» (Հանդ. Ամս. 1955, էջ 223):

2. Գրիգոր Քահանայի Խաղգիրքէն:

«...Յեւթնհարիւրորդի քաներորդի առաջներորդի Թուականութեանն Հայոց զրեցաւ երաժշտական տառս ձեռամբ Ստեփանոսի քահանայի, ի խնդրոյ պատուելի եղբար մերոյ Գրիգորի քահանայի, ի վաշկումն անձին եւ յիշատակ ինքեան եւ ծնողաց իւրոց փոխեցելոց ի Քրիստոս, եւ որոց զեռ եւս ի մարմնի. եւ առաւել սնուցչին իւրոյ հոգեւոր տեառն եւ վարժապետի տէր Սիմեոնի, առաջնորդի Սրբոյ Ուխտիս Սկեւոյի, ուրանաւր եւ ձեռահիւսս աւարտեցաւ, ընդ հովանեաւ Սր. Փրկչիս եւ ամենասուրբ ծնողի իւրոյ եւ Սր. Նշանի: Ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ քաջահանճար հռետորի, եւ յարքայութեան բարեպաշտն Ղեւոնի՝ որդւոյ Հեթմոյ...» (Յուլյակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե Հատոր, 1971, էջ 485):

3. Սիմէոն Եպիսկոպոսի Աւետարանէն:

«...եւ հոշակաւոր ուխտիս Սկեւոյի զարժանապատիւ առաջնորդս զտէր Սիմէոն, որ... ստացաւ եւ զայս պանծալի քարս պատուական... որ քերթողաւրէն ստուգարանութեամբ կոչի Աւետարան...: Չայտու ժամանակաւ հանդիպիր Թուականս ՉԻԲ...: Արդ յայսմ ամի... եղեւ աւարտ զըլուքեան Սրբոյ Աւետարանիս ի Սուրբ Ուխտիս Սկեւոյի, ի ձեռն Ստեփանոսի ամենամեղ զրչի, եւ Յովսափի նկարչի, հրամանաւ տեառն Սիմեոնի...» (Revue des Etudes Armeniennes, Pl. XXVIII — XXXIII):

5. Յովհաննէս Քահանայի Մանրուսումէն:

«...ի Թուիս Հայոց ՉԻԴ... յայսմ ի դառն եւ յանսրոպ խոտովութեանրս, եւ յանփարատելի տրտմութեանս, զրեցաւ երաժշտական տեսքս Մանրուսումն ձեռամբ բաղձամեղ քահ. Ստեփ., ի հոշակաւոր անապատոս Սկեւոյի, որ է մերձ զղեակս Լամբրոսի եւ ի ստորոտ լերին Տաւրոսի, ի խնդրոյ յառաջ ասացեալ սրբադան քահ. Յովանիսի եւ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ, եւ ի վաշկումն հոգեւոր որդեկին իւրոյ Կոստանդեա...» (Աքտ. Արք. Սիւրմէեան, Յուլյակ Ձեռ. Հայկպի, Երուսաղէմ, 1935, էջ 244):

6. Կոչումն Ընծայութեան զրքէն:

«Ձարբադան ընթերցողդ եւ զլսաղդ աղաչեմ՝ յիշէք աղաւթիւք զըստացաւդ սորա զԿոստանդին քահանայ, եւ զձնաւդան իւր, եւ զաղղատոհմն, եւ

զիր՝ զանաբաժան աշխատողս՝ զՍտեփանոս՝ իրիցորդի, եւ զծնողսն իմ, եւ Աստուած զձեզ յիշեացէ ողորմութեամբ» (Յիւտ. ԺԴ Դարբի, 1950, էջ 124, Գ) :

7. Ստեփանոս Քաճանայի Մանրութունքէն :

«...Գրեցաւ առաջարանս եւ տետրակս Մանր ուսման ի թուիս Հայոց Ձիւի. ի Հայրապետութեան տեառն Յակոբբայ եւ ի Թաղաւորութեան Լեւոնի որդւոյ Հեթմոյ, ի հռչակաւոր անապատս Սկիւռայ, ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչի եւ մաւր լուսոյ Աստուածածնի եւ կենսակիր սուրբ Նշանի մերձ յանմատոյց զղեակս Լամբրունի որ է ի զլուիս Տարսոնի եւ ի ստորոտ մեծ լերին Տաւրոսի, ի յաւ եւ յընտիր աւրինակաց, ձեռամբ բազմամեղ քաճանայի եւ անպիտան զրչի Ստեփանոսի, ի խնդրոյ պատուական հոգեւոր եղբարս մերոյ եւ ամենախմբաստուն քաճանայի Ստեփանոսի, որ ստացաւ զսա ի վայելիս որրբոսէր անձին իւրոյ եւ ի յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնողաց իւրոց... : Ընդ նմին եւ զամենամեղ զրչիս Ստեփանոս եւ զծնողսն իմ աղաչեմ յիշել ի Տէր...» : (Հանդ. Ամս. 1955, էջ 225, Քարաէզ Հայ Հնարութեան, Տխտ. ԾԶ) :

8. Կեռան Թաղուհիի Աւետարանէն :

«Արդ ում սուրբ հարք եւ առաքելագումար զասք քաճանայից... յիշեալիք զստացաւդ սորին զբարեպաշտ Թաղուհին Կեռան հանդերձ սուրբ Թաղաւորան Լեւոնիս եւ զծնաւդս իւրեանց եւ զղեռարոյս ծիրանածին մանկունս նոցա... : Գրեցաւ զիրս ձեռամբ ամենամեղ քաճ. Ստեփանոսի ի թուականի Հայոց ՁԼԲ, ի Հայրապետութեան տեառն Յակոբբայ եւ ի Թաղաւորութեան Լեւոնի որդւոյ Հեթմոյ, ի մեծանուն սուրբ ուխտս Սկիւռայ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Փրկչիս եւ մաւր լուսոյ Աստուածածնիս, եւ կենսակիր սուրբ Նշանիս, մերձ յանմատոյց զղեակն Լամբրուն, որ է ի զլուիս Տարսոնի եւ ստորոտ մեծի լերինս Տաւրոսի...» (Մ. Եպս. Բարխուտարեանց, Արցախ, էջ 39) :

9. Աստուածատուր Քաճանայի Աստուածաշունչէն :

«...Յորոց պնդագոյն փութոյ խորհրդեամբ՝ քաճանայ ոմն Աստուածատուր անուն, հանդերձ ձեռնասուն իւր հարազատ պատանեով Խաչատրիս, որ է որդի քն իւրոյ... ստացան զայս աստուածախաւս մատենաւ նորոյ Կտակարանաց ի ձեռն իմոյ նուաստութեան Ստեփանոսի ամենամեղ եւ անպիտան զրչի եւ ներկութն Աստուծոյ տրուլ եւ անաբաժան քաճանայի, ի... ՁԼԴ թուականիս Հայոց զրեցաւ տառս, յաստուածապաճ սրբարանս մեծի ուխտիս բՍկիւռայի...» (Լոյս, 1906, էջ 1220) :

10. Ալէնէֆցի Ստեփանոս Քաճանայի Աւետարանէն :

«...Յոր պնդագոյն խորհրդեամբ քաճանայ ոմն ամենխմատ Ստեփանոս մականուն Ալէնէֆցի, (զի) բոտ բարէյաւթար կամաց իւրոց, մեծաւ բաղձանաւք ստացաւ զքառափոսակ Սուրբ Աւետարանս յիշատակ մնացական եւ անջինջ՝ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնողաց իւրոց... : Գրեցաւ ունաւդս աւետեաց արքայութեանն հանուրց պարզեաց ի թուականիս Հայոց ՁԼԹ... ի սուրբ եւ ի զեւրահոյակ ուխտս Սկիւռայ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Փրկչիս եւ կենսակիր Սուրբ Նշանիս եւ Մաւր Լուսոյ Աստուածածնի, որ է մերձ յանմատոյց զղեակս Լամբրունի, ձեռամբ ամենամեղ եւ տրուլ քաճանայի Ստեփանոսի...» (Բարգէն Ա. Կթղ., Յուլակ Ձեռագրաց Անկիւրիոյ, 1957, էջ 1338—9) :

11. Շիկանցի Թորոս Քաճանայի Աւետարանէն :

«...բոտ որում է եւ այժմու յիշատակեալ քաճանայս Թորոս, որ է յաշխարհէ Թաղաւորական քաղաքին Կոստանդինուպաւլի, ի գաւառէն որ կոչի Ակոսան, ի բերդէն որ կոչի Շիկան : Եւ յերթասարդական հասակին թող-

եայ զծնադս եւ զազգայինս ընդ զտէրունական հրամանն, ուսումնասիրութեան փափաղմամբ պանդխտեալ յաշխարհս Կիլիկիոյ, շրջելով յանապատս եւ ի վանորայս եւ առաքինութեան վարուք արժանի լեալ քահանայութեան աշտիւճանի... եւ... մեծաւ բղձիւ ստացաւ ի հեղեալ քառավտակ սուրբ Աւետարանիս: Արդ եղև [աւարտ] զըջութեան սորա ի թուականիս 21թ... ի սուրբ եւ ի գերահռչակ ուխտս Սկեւռայ, որ է առնթիւր անմատոյց զղեկիս Լամբրունի, ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչիս եւ կենսակիր սուրբ Նշանիս եւ մաւր լուսոյ Աստուածածնի, ձեռամբ ամենամեղ քահանայի Ստեփանոսի...» (Հանդ. Ամս. 1955, էջ 228, ԺԹ):

12. Սիոն Քահանայի ծաղկած Աւետարանէն:

«... Իսկ ապա Գրիգորոյ թախանձեալ զիմ անարժանութիւնս, զՍտեփանոսի գրչի, եւ իմ յանձին կալեալ, շնորհաւք Աստուծոյ յանկ հանի, բղսուր եւ զատուածաւանդ Աւետարանս, ըստ տկար չափոյ ծերութեանս՝ զառանցեալ տիոց եւ պակասեալ ի պատշաճ պիտոյից այսր արուեստի, այսքան կարացի ընուլ զտենչանս փախճանելոցն ի Քրիստոս՝ Յովանիսի եւ Ստեփանոսի...: Գրեցաւ ի Սր. Ուխտս Սկեւռայ, ընդ հովանեաւ աստուածընկալ սրբութեանցս, ի մեծ թուիս 20թ...» (Յուշակ Զեռ. Վասպուրականի, թ. 61):

13. Խարբերդի Աւետարանէն:

«... Գրեցաւ սուրբ քառավտակ Աւետարանս ի թուիս Հայոց 20Դ, ի հայրապետութեան տ. Գրիգորի, եւ յիշխանութեան: Հեթմոյ որդւոյ Լեւոնի, ձեռամբ ամենամեղ քահանայի Ստեփանոսի, ի սուրբ մենաստանս Սկեւռայ, ընդ հովանեաւ Ս. Փրկչիս, եւ կենսակիր Ս. Նշանիս, եւ մաւր լուսոյ Աստուածածնի, որ է առնթիւր անմատոյց զղեկիս Լամբրունի: Արդ աղաչեմ զամենեւեանդ որք ընթեռնոյք զսուրբ տառս եւ լուսաւորիք ի սմանէ, յիշեսցիք ի Քրիստոս զտառապեալ եւ զմեղաւոր զծոցս, եւս եւ զեղբարորդիս իմ զՅովաննէս քահանայ եւ զԼեւոն սարկաւազ եւ զՅովսէփ պատանի. վասնզի ի խնդրոյ սոցին, ի պակասեալ ամաց եւ ի զառանցեալ տիոց եւ ի ծերութեան հասակի, շնորհաւք բարեբարին Աստուծոյ աւարտեցի զսա յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց, եւ ի վայելումն յառաջասացեալ արեան մերձաւորացս... յիշեցէք զհարազատ եղբայրն իմ զԿոստանդին, որ ի սոյն ամի փախճանեցաւ եւ սուղ անբերելի ի թող մեզ...» (Թ. Աղբար, Բ. էջ 343—344):

14. Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյ Աւետարանէն:

«Ի թուարեութեանս Հայոց 202, ի թագաւորութեան Կիլիկեցւոց Նահանգիս Սմարտա եւ ի գիտապետութեան Հայոց տեսուն Գրիգորի, ի մեծ ժողովարանս Սկեւռայ, ընդ հովանեաւ Ս. Փրկչի եւ մաւր լուսոյ Աստուածածնի եւ կենտոնակ Ս. Նշանի, մերձ յանմատոյց զղեկիս Լամբրունի, աւարտեցաւ աստուածատունկս այս հոգիարոգրոջ քառավտակ Ս. Աւետարանս...: Արդ ցանկացող եղեալ այսմ Սրբոյ Աւետարանիս բազմամեղ եւ անարժան քահանայի Ստեփանոսի եւ մականունն Իրիցորդի. թէպէտ եւ ոչ էր արժանակս ձեռնոտս այսմ արհեստի ի բազում եւ ազգի ազգի վշտաց ի ներքին եւ յարտաքին թշնամեաց, եւ ես թէպէտ եւ զառանցեալ տիաւք եւ պակասեալ ի զաւրութենէ եւ ի պատշաճ պիտոյից այսքան կարացեալ ընուլ զտենչանս իմ: Արդ յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեւեան, որք հանդիպիք սմա, յիշել աղաթիւք ըզգրող սորա զյառաջասացեալն զՍտեփանոս, եւ զծնաւորսն իմ զՂուկաս քահանայ եւ զմայր իմ զԹադեր, եւ զեղբարսն իմ զԳրիգոր, զԿատիլ, զՀայրապետ եւ զԿոստանդին...» (Հանդէս Ամս. 1955, էջ 232, ԻԳ):

Ստեփանոս Երեցորդի գրիչը իրեն ժամանակակից եւ համանուն ուրիշ գրիչներէ զանազանելու տեսակէտէն մեծ նպաստ կը մատուցանեն իր յիշատակարաններուն ոճական տուեալները, ինչպէս կը ցուցնեն վերորերեալ հասուածները:

Նկատի առնելով Երեցորդի Ստեփանոս գրչի գործունէութեան բաւական երկար շրջանը, ակնկալելի էր որ ան արտադրած ըլլար շատ տւելի մեծ թիւով գործեր: Արդարեւ կան բազում տարիներ, ինչպէս 1264—71, 1279—82, 1286—89 որոնց միջոցին ան ապահովաբար օրինակած էր ուրիշ գիրքեր, որոնք չեն հասած մեզի, կամ դեռ եւս երեւան եկած չեն:

Յամենայն դէպս մեզի ծանօթ իր գործերը, քանակով եւ որակով, բաւական են որ Ստեփանոս Երեցորդին զասուի մեր նշանաւոր եւ բազմաբովանդակ գրիչներուն կարգին:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ